

پژوهشی

دربارهٔ عدد نمادین چهل

نویسنده

اکبر یاوریان

۱۳۹۳

سروشنامه	یاوریان، تکیه، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پدیدآور	پژوهشی دربارهٔ عدد نمادین چهل: اکبر یاوریان
مشخصات نشر	تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، ۱۳۹۳
مشخصات ظاهری	شماره، ۵۵۲ ص
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۱۲۱-۵۰۰-۱
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
موضوع	چهل (عدد)
موضوع	چهل (عدد) - جنبه‌های مذهبی - اسلام
شناسهٔ افزوده	شرکت انتشارات علمی و فرهنگی
رده‌بندی کنگره	۱۳۹۳ ب۴ ی۷۱۰۴ BP
رده‌بندی دیویی	۲۹۷/۱۵۷
شمارهٔ کتابشناسی ملی	۳۷۰۵۴۴۷

پژوهشی دربارهٔ عدد نمادین چهل

نویسنده: اکبر یاوریان

چاپ نخست: ۱۳۹۳

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

حروفچینی و آماده‌سازی: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: شرکت چاپ و نشر علمی و فرهنگی کتیبه

حق چاپ محفوظ است.

شرکت انتشارات
علمی و فرهنگی

اداره مرکزی: خیابان نلسون ماندلا (افریقا)، چهارراه حقانی (جهان کودک)، کوچه گمان، پلاک ۲۵؛

کدپستی: ۱۵۱۸۷۳۶۳۱۳؛ صندوق پستی: ۹۶۴۷ - ۱۵۸۷۵؛ تلفن: ۷۰ - ۸۸۷۴۵۶۹؛ فکس: ۸۸۷۴۵۷۲

آدرس اینترنتی: www.elmifarhangi.ir info@elmifarhangi.ir

مرکز پخش: شرکت بازرگانی کتاب گستر، خیابان افریقا، بین بلوار ناهید و گلشهر، کوچه گلغام،

پلاک ۷۲؛ کدپستی: ۱۹۱۵۶۷۳۴۸۳؛ تلفن: ۴۳ - ۲۲۰۲۴۱۴۰؛ تلفکس: ۲۲۰۵۰۳۲۶

آدرس اینترنتی: www.ketabgostar.com info@ketabgostar.com

فروشگاه یک: خیابان انقلاب، روبه‌روی در اصلی دانشگاه تهران؛ تلفن: ۶۶۴۰۰۷۸۶

فروشگاه دو: میدان هفت‌تیر، خیابان کریمخان زند، بین قائم مقام فراهانی و خردمند، پلاک ۱۳

تلفن: ۷ - ۸۸۳۴۳۸۰۶

فهرست مطالب

پیشگفتار	سیزده
فصل اول: مختصری دربارهٔ نماد و نمادپردازی	۱
فصل دوم: نمادهای عددی و شمارش	۵
عدد صفر	۹
عدد یک	۱۱
عدد هفت	۱۱
عدد سی و سه	۱۳
عدد هزار	۱۴
فصل سوم: چهل	۱۷
مترادف‌های چهل	۲۱
قرنطینه	۲۱
کوارنتین	۲۱
اربعین	۲۲
قبرخ	۲۳
فصل چهارم: چهل در فرهنگ‌نامه‌ها	۲۵
فصل پنجم: چهل در فرهنگ اساطیری، ادیان و آیین‌های ایران پیش از اسلام	۲۹

۳۴	چهل در افسانهٔ غار ورجمکرد
۳۸	چهل در آیین‌ها و جشن‌های زمستانی
۳۹	چله‌های بزرگ و کوچک زمستانی
۴۲	چهل در «حساب مرد»
۴۶	شب چله (یلدا)
۵۰	نخستین روز دی‌ماه (خرم‌روز)
۵۳	روز یازدهم دی‌ماه (خورروز)
۵۴	شانزدهم دی‌ماه (روزمهر)
۵۶	جشن روز سده
۶۲	کوسه برنشین
۶۷	بهمن‌چنه
۶۸	نشانه‌هایی دیگر از حضور عدد نمادین چهل در آیین‌های دینی میترا و زرتشت
۶۸	چهل روز روزه‌داری
۶۹	چهل در بحث تطهیر آتش
۷۱	چهل در مراسم چهلم مردگان
۷۷	مسافت «یک مردسوار در مدت چهل روز»
۷۸	چهل‌ساله‌وار
۷۹	فصل ششم: چهل در کتاب مقدس
۷۹	چهل در تورات
۸۱	چهل در انجیل
۸۲	مختصری دربارهٔ کثرت حضور چهل نمادین در کتاب مقدس
۸۵	فصل هفتم: عدد نمادین چهل در آیین اسلام
۸۷	چهل در کتاب المغازی
۹۰	چهل در قصص الانبیاء
۹۶	چهل در احادیث و روایات
۱۰۵	داستان یونس نبی به روایت کتاب مقدس و قرآن
۱۰۶	چهل حدیث
۱۰۹	فصل هشتم: چهل در عرفان و تصوف
۱۱۰	چله‌نشینی (چله‌نشستن)

۱۱۲	چله‌نشینی در قالب واژه‌های اربعین و اربعینیه
۱۱۵	آداب چله‌نشینی
۱۱۷	چله‌نشینی در فرقه حروفیه و آیین اهل حق (پارسان)
۱۱۸	اشکال دیگری از چله‌نشینی
۱۲۰	پیشینه چله‌نشینی در آیین‌های ایران باستان
۱۲۷	چهل تن یا چهل مرد
۱۴۰	چهل در ادبیات عرفانی
۱۴۱	چهل در زندگی‌نامه برخی زاهدان و عارفان
۱۴۷	چهل و چله‌نشینی از دیدگاه مولانا
۱۴۸	چهل در کتاب مناقب العارفین
۱۵۳	فصل نهم: چهل در نوشته‌های به خط میخی
۱۵۹	فصل دهم: چهل در ادبیات کهن
۱۵۹	چهل در کتاب تاریخ هردوت
۱۶۲	چهل در اودیسه و ایلیاد
۱۶۵	فصل یازدهم: چهل در آثار ادبی هزاره اخیر
۱۶۵	چهل در تاریخ‌نامه طبری
۱۷۰	چهل در شاه‌نامه ثعالی
۱۷۱	چهل در سفرنامه‌ی ناصر خسرو
۱۷۲	چهل در زین الاخبار
۱۷۳	چهل در تاریخ سیستان
۱۷۴	دیگر موارد حضور چهل در آثار ادبی هزاره اخیر
۱۷۷	چهل هزار
۱۷۹	فصل دوازدهم: چهل در ادبیات عامیانه
۱۷۹	چهل در افسانه‌های بومی
۱۹۱	چهل در داستان‌های عامیانه
۱۹۶	چهل در طومار نقالان
۲۰۰	چهل در ترکیب نام مناطق
۲۲۰	چهل در ضرب‌المثل‌ها

۲۲۷	فصل سیزدهم: چهل در شواهد
۲۵۵	فصل چهاردهم: چهل در موسیقی
۲۵۸	تقسیمات چهل بخشی در طنبور بغدادی
۲۶۰	موسیقی در آیین چهل تن
۲۶۱	چهل شب در موسیقی محلی بلوچستان
۲۶۱	ساز چهل تکه
۲۶۳	چهل بند
۲۶۳	چهل مضرب
۲۶۵	فصل پانزدهم: چهل و نشانه‌های کیهانی
۲۶۶	چهل در صورت فلکی خوشهٔ پروین
۲۷۷	نبرد شیر و گاو
۲۹۰	چهل در دایرة البروج و منازل قمر
۲۹۱	دایرة البروج
۲۹۳	منازل قمر
۲۹۷	دوازده
۳۰۱	بیست و هشت
۲۹۶	مروری بر تاریخچهٔ نمادپردازی اعداد ۱۲ و ۲۸
۳۰۵	نظریهٔ تقسیم سال به چند دورهٔ چهل روزه
۳۰۷	چله‌های زمستانی و تابستانی
۳۱۲	چله‌های زمستانی در میان اقوام ایرانی
۳۱۸	جشن نوزدهم اسفندماه
۳۲۰	جشن میلهٔ سرخ
۳۲۵	نشانه‌هایی از تقسیمات چهل روزه در میان دیگر اقوام
۳۳۳	فصل شانزدهم: چهل در علم ریاضی
۳۳۵	فصل هفدهم: چهل در پزشکی
۳۴۰	چهل سال و چهل روز در پزشکی قدیم و جدید
۳۴۱	چهل سال در پزشکی

۳۴۲	چهل سالگی در پزشکی نوین
۳۴۳	چهل روز در پزشکی
۳۴۴	چهل روز در طب قدیم: بحران (در مقایسه با فترت و دوره‌های آن)
۳۴۶	دوره بحران در طب قدیم و مقایسه با شکل امروزی آن
۳۴۸	مفهوم مشترک بحران و فترت
۳۵۰	بحران و باحورا
۳۵۲	نتیجه بحث بحران
۳۵۳	چهل در بحث جنین: از نطفه تا تولد و دوره بعد از آن
۳۶۶	مواردی دیگر از حضور نماد چهل روز در طب قدیم
۳۶۸	چهل روز در طب نوین
۳۷۹	فصل هجدهم: چهل در مقیاس‌ها
۳۸۱	چهل در مقیاس زمان
۳۸۴	چهل در ترکیب نمادهای زمانی
۳۸۵	چهل هزار سال
۳۸۵	چهل هفته
۳۸۶	چهل روز؟ یا چهل سال؟
۳۹۰	چهل سال
۴۰۱	چهل در مقیاس طول
۴۰۵	چهل در مقیاس وزن
۴۰۵	چهل و سیر
۴۰۸	چهل و اوقیه
۴۰۹	ده‌نار
۴۱۹	فصل نوزدهم: چهل در فرهنگ‌ها و باورهای عامیانه
۴۲۰	چهل در فرهنگ عامیانه مردم لرستان
۴۲۰	چله افتادن و چله‌بری در لرستان
۴۲۳	چل سرو / چهل سرود
۴۲۴	شیوه اجرای فال «چل سرو»
۴۲۴	ابیات «چل سرو»
۴۳۱	فال‌کیزه

۴۳۱	چهل در ضرب‌المثل‌های لری
۴۳۳	چهل در دیگر ابیات بومی لرستان
۴۳۴	چهل در عزاداری‌های لرستان
۴۳۵	چهل در روایات داستانی
۴۳۷	چهل در فرهنگ عامیانه و باورهای مردم خراسان
۴۴۰	فال چل بیتو
۴۴۲	چهل در فرهنگ عامیانهٔ گیل و دیلم
۴۴۴	چهل در فرهنگ عامیانهٔ سمنان
۴۴۶	چهل در فرهنگ عامیانهٔ برخی نقاط ایران
۴۴۸	چهل در رسم بابادهقان در افغانستان
۴۵۰	چهل در داستان حضرت خضر
۴۵۷	فصل بیستم: چهل در بحث مضرب‌ها
۴۵۹	چهار و ارتباط احتمالی آن با عدد محوری و نمادین چهل
۴۸۵	عدد نمادین ده و رابطهٔ آن با چهل
۴۸۸	رابطهٔ چهل با عدد بیست
۴۹۱	فصل بیست و یکم: موارد دیگر از ترکیب عدد نمادین چهل
۵۰۵	چلچراغ (چهل چراغ)
۵۰۷	چهل در معماری
۵۰۹	چهل دزد
۵۱۱	چهل گیسو
۵۱۲	چهل شتر
۵۱۳	چهل در فرهنگ برخی اقوام و ملل دیگر
۵۱۷	چهل قدیس
۵۱۹	فصل بیست و دوم: دیگر اعداد نزدیک و مرتبط با چهل
۵۲۱	نتیجه
۵۳۵	کتاب‌نامه

پیشگفتار

قریب سه سال پیش، هنگام توری در تاریکی‌های دفترهای ریشه‌شناسی واژگان موسیقی، به‌ویژه فصلی مستقل‌شده از آن با عنوان «پژوهشی در اسامی الحان دوره ساسانیان»^۱، و کندوکاو درباره چند واژه در این بحث، عدد نمادین «چهل» را با حضور و نقشی بسیار پُررنگ، اساسی و انکارناپذیر، و در عین حال بسیار مبهم، پیش روی خود یافتم؛ به گونه‌ای که نادیده گرفتن این نماد در کالبد آن مباحث، به منزله حذف و بی‌اعتباری کل موضوع به نظر می‌آمد. در نگاه‌های نخستین هیچ دلیل روشنی برای این همه حضور و نقش آشکار نبود و این خود بیش از پیش مرا به تعمق در اصل و چرایی موضوع وامی‌داشت. البته بیشتر از آن، حتی از دوران کودکی، در ترکیب‌هایی چون «چل سرو»، «چلچراغ»، «چل چشمه»، «چل منبر» و... طعم گیج‌کننده این ابهام را از فرهنگ بومی خود (لرستان) چشیده بودم. پیچیدگی این معما و گرایش بیشتر به گردآوری و پژوهش در دیگر ترکیب‌های چهل، سبب شد که در برابر جهان شگفت‌انگیز و ناشناخته‌ای از این نماد قرار بگیرم.

مراجعه به منابع موجود کتابخانه‌ای و اطلاعات محدود دنیای مجازی اینترنت راهی برای

۱. مقصود از الحان دوره ساسانیان، اسامی نغمه‌ها و آهنگ‌های این دوره یا ماقبل آن است که فقط از طریق گزارش برخی منابع قدیمی و شواهدی از فردوسی، منوچهری دامغانی و نظامی گنجوی ذکر شده است. در اینجا به طور مشخص اشاره به الحان مانند نیم‌روز، بهمن‌جنه، نوبهاری و... است که در روند تاریخ‌شناسی و گزارش‌های باقیمانده درباره آن‌ها نقش چهل نمادین به وفور دیده می‌شود.

حل چنین معمایی نمی‌گشود و علل و عوامل این همه سابقه را روشن نمی‌ساخت. مگر تکرار معلول‌هایی که هر یک خود به ابهام حاکم بر فضای این بحث بیش از پیش می‌افزودند. اگرچه رمزگشایی نماد چهل در دل مجهولات تلنبار شده هزارها امری ناممکن به نظر می‌آمد، وجود برخی نشانه‌ها مرا به اعماق بحث می‌کشانید. در چنین کشاکشی، ناگزیر و ناخودآگاه، دیگر مباحث تحقیقی و نوشتاری در دست اقدام کنار گذاشته شده بود و از آن تاریخ تاکنون به انجام دادن این مهم مشغول شدم.

از میان صدها اصطلاح ترکیبی از این عدد نمادین، معدودی را که مرتبط با حیات انسان و تضمین‌کننده سلامت او بوده‌اند، مهم‌تر یافتم و مبنا قرار دادم؛ به‌ویژه دو گروه از ترکیب‌های مربوط به مباحث و دستاوردهای کیهانی و پزشکی کهن‌تر و اساسی‌تر از سایرین نمایان شدند. در این ترکیب‌ها نگرش و انگیزه‌ای خردمحور و متکی بر محاسبه بارزتر بود، اما شبهات نهادینه‌ای در کنار آن اجازه تثبیت این انگیزه را نمی‌دادند. این‌گونه یافته‌ها باعث شد که در سراسر این بحث، خودبه‌خود دو نگرش متضاد ایدئال و رئال به این نماد، پیوسته در مقابل یکدیگر قرار گیرند.

اگرچه نتیجه حاصل از این بحث و جدل به هیچ وجه به منزله صدور رأی قطعی درباره تاریخچه یا همه مفاهیم کاربردی این نمادپردازی نیست، حواشی مستدل و مستند آن زمینه‌ساز طرح مسائل متفاوت، ایجاد چالش‌های متعدد و در نهایت درک اولویت پایه‌های عنصر خردورزی در شکل‌گیری نماد یادشده است.

به انجام رساندن چنین پژوهشی در موضوع نماد و واژه‌ای با این حجم، حتی صرفاً با رویکرد گردآوری هم کار ساده‌ای نیست، به این نشانه که با وجود اهمیت فراوان این نماد میان اکثر اقوام ساکن در کره خاکی، تا جایی که نگارنده اطلاع دارد، تاکنون کسی به انجام دادن آن مبادرت نورزیده است.

باری، اگر در نگاهی منتقدانه همه ابعاد نگرش یادشده پذیرفتنی نباشد، تصور می‌شود دست‌کم اطلاعات مفید و تقریباً روشنی در اختیار علاقه‌مندان و مخاطبان قرار گرفته شده است. امید که چنین بوده باشد.

در اینجا بر خود لازم می‌دانم از همه عزیزانی که در به سرانجام رساندن این پژوهش

نگارنده را یاری رسانده‌اند صمیمانه سپاسگزاری کنم. به‌ویژه

– هنرجوی گران‌قدرم، سرکار خانم افروز ساکزاد، طی حدود سه سال مانند همیشه، صادقانه اوقات شریف خود را صرف حروف‌چینی، بازخوانی و اصلاح و صفحه‌آرایی اولیه این متن کرده است. افزون بر آن، در تهیه منبع، ترجمه متون انگلیسی و دیگر زحمات جانانه کوشیدند. شایسته بود نام ایشان زیبنده شناسنامه این کتاب باشد.

– دکتر مهرداد صلاحی و دکتر فرحناز قاسمی که در امر نظارت بر مباحث پزشکی نوین همکاری صمیمانه داشتند.

– عروس نازنینم، شیوا بیرانوند، که در تهیه و ترجمه پاره‌ای از منابع خارجی پذیرای زحمت شدند.

– جناب آقای بابک خضرائی، هنرمند و پژوهشگر ارزنده کشور، که در تهیه برخی منابع و راهنمایی‌های مفید، به‌ویژه در بحث رساله‌های موسیقی، اینجانب را یاری رساندند.

– دکتر محمد گلشن که بنده را مورد حمایت و تشویق‌های پدرانۀ خویش قرار دادند. و تقدیر و تشکر ویژه از استاد فرید قاسمی که مثل همیشه این حقیر را مورد لطف بی‌پایان خویش قرار دادند، سایه‌اش مستدام باد.

اکبر یاوریان